SISTEME DE SCRIERE ÎN DIALECTUL AROMÂN (CU REFERIRE LA SCRIERILE DIN SECOLUL AL XVIII-LEA)

MANUELA NEVACI
Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Al. Rosetti" al Academiei Române

1. Introducere

Aromâna este singurul dialect românesc de la Sud de Dunăre în care s-a dezvoltat o literatură cultă.

În scrierea dialectului aromân s-au folosit două alfabete: grecesc şi latin. Cu alfabet grecesc sunt scrise primele texte aromâneşti, datând din secolul al XVIII-lea şi care au fost redactate în sudul Dunării. Începând cu secolul al XIX-lea aromâna s-a scris cu alfabet latin, utilizat pentru prima dată de Gheorghe Constantin Roja şi Mihail G. Boiagi, care şi-au desfăşurat activitatea în Pesta şi Viena, sub influenţa reprezentanţilor Şcolii Ardelene.

2. Scrierea cu alfabet grecesc

Cu alfabet grecesc este scris primul text redactat în aromână, inscripţia de pe o gravură în lemn, datând de la 1731 şi datorată ieromonahului Nectarie Tărpu. Inscripţia, care a fost descoperită la mănăstirea Ardeniţa (Albania), este următoarea: *Βήργ(ι)ρε Μγμά-λ τγμνεζὶ ὶω̃ρε τρὲ νόϊ ΠΕΚΙ [ε] τό ...λοι.* [Fecioară, múmă a lui Dumnezeu, roagă-te pentru noi, păcătoşii.] (cf. Drimba 1955: 344, Caragiu-Marioţeanu 1962: 112-113).

V. Drimba, care a transliterat cel dintâi acest text, a menţionat faptul că ortografia „este cu totul originală şi neunitară: vocala *i* e redatp prin *η* – probabil şi prin *ι* (în *Βήργ(ι)ρε*), precum şi prin *οι* [...]; vocala *ă* este redată prin *ì* [...], prin *e*, dar şi prin *ε* [...], vocala *u* este redată prin semnul *γ*, asemănător cu *γ* chirilic [...], sunetul *d* este redat prin *τ* şi *ģ* prin ζ [...], iar *l* palatal din art. -l'i prin *λ*" (Drimba 1955: 344). În legătură cu punctele de suspensie care apar în textul transliterat, autorul precizează: „litera în locul căreia noi am pus punctele de suspensie este un semn neobişnuit în celelalte scrieri aromâne din secolul al XVIII-lea, construit (aproximativ) din trei bare verticale tăiate cu o diagonală ascendentă: acest semn redă sunetul *ş*, iar cuvântul trebuie citit *păcătoşl'i*" (*ibidem*).

Reţinem din comentariul de mai sus soluţiile pe care ieromonahul Nectarie Tărpu le-a găsit pentru redarea semnelor aromâneşti, îndeosebi acelea pentru care nu avea litere în alfabetul grecesc: *ă, ģ, l'*. Am semnala aici un fapt nesesizat de editor, anume redarea lui *ă* şi prin *á*: *Μγμά-λ*, care transcris nu prin *muma-l* (cum apare la V. Drimba), ci prin *mumă-l* (cum l-am redat noi), adică „mum*ă a lui* [Dumnezeu]", nu „mum*a lui* Dumnezeu" (cum apare la V. Drimba).

BDD-V1131 © 2014 Editura Universităţii din Bucureşti
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-11-01 18:24:37 UTC)

Notăm, de asemenea, câteva fapte de grafie: redarea vocalei *ă* nu numai prin *ε*, ì (greceşti), ci şi prin *e* (latin), ieromonahului, persoană cultivată şi cunoscută în epocă, nefiindu-i străină scrierea latină, folosirea semnului *ɣ* „asemănător cu *ɣ* chirilic" şi a unui semn „construit [...] din trei bare verticale" – care semănă cu *ɯ* slav – pentru *ş*. E o scriere pe care am putea-o numi „cosmopolită", dat fiind că alfabetului grecesc i se adaugă elemente din alfabetul latin şi slav.

Semnificaţia acestui prim text aromânesc scris cu litere greceşti este profundă. El pune în evidenţă faptul că s-a scris aromâneşte înaintea primelor texte tipărite (ultimele decenii ale secolului al XVIII-lea).

Unele din soluţiile găsite în redarea cu alfabet grecesc a sunetelor specifice aromânei se regăsesc în scrierile ulterioare, tipărite sau rămase în manuscris.

3. Primele scrieri în dialectul aromân. Literatura didactică (Theodor Anastasie Cavallioti, Daniil Moscopoleanul, Constantin Ucuta) şi religioasă (*Codex Dimonie*, *Liturghier aromânesc*).

Primele lucrări cu caracter didactic destinate aromânilor au apărut în ultimele trei decenii ale secolului al XVIII-lea şi aparţin cărturarilor aromâni Theodor Anastasie Cavallioti), Daniil Moscopoleanul şi Constantin Ucuta).

Theodor A. Cavallioti a publicat la Veneţia, în 1770 *Πρωτοπειρία* [Prima învăţătură], carte de citire pentru clasele elementare, scrisă în greceşte, care are, la sfârşit, un vocabular de 1170 de cuvinte greceşti, traduse în aromână şi în albaneză. Lucrarea are 104 pagini şi conţine rugăciuni şi pasaje din Biblie. Are şi următorul text aromânesc (în original, cu alfabet grecesc): *Hristos de morţi năstăsi, cu morte mortea călcându, ş-a mărmintătorlor ahărzi bană harizmă*. [Hristos a înviat din morţi, cu moartea pe moarte călcând şi celor din mormânturi le-a dăruit viaţă plăcută].

Lucrarea publicată de Daniil Moscopoleanul în 1794 la Veneţia, Εισαγωγική διδασκαλία [Învăţătură introducătoare] este o carte de lectură, în greceşte, care cuprinde la sfârşit Λεχικόν Τετράγλωσσον, un manual de conversaţie în care limba greacă e tradusă în aromână, bulgară şi albaneză.

Constantin Ucuta este autorul lucrării apărute în 1797 la Viena, Νέα Παιδαγωγία [Noua Pedagogie], cu subtitlul (în traducere): „Abecedar lesnicios, pentru a-i învăţa pe tineri carte romano-vlahă în uzul curent al romano-vlahilor". Este primul abecedar aromânesc scris cu alfabet grecesc.

Din aceeaşi perioadă, sfârşitul secolului al XVIII-lea, datează şi două lucrări cu caracter religios, rămase în manuscris şi publicate ulterior: *Codex Dimonie*, pubicat de Gustav Weigand în „Jahresbericht des Instituts für rumänische sprache", Leipzig, I (1894, p. 1–78), IV (1897, p. 136–227), V (1898, p. 192–297), VI (1898–1899, p. 86–173) şi *Liturghier aromânesc*, publicat în 1962 la Matilda Caragiu-Marioţeanu.

Scrierea cu alfabet grecesc a primelor texte aromâneşti tipărite sau rămase în manuscris i-a preocupat pe toţi editorii acestor texte, sub două aspecte: redarea cu fidelitate a textului cu alfabet grecesc şi transliterarea lui în alfabet latin. De-a lungul a două secole s-au aplecat asupra acestor texte mai mulţi lingvişti şi filologi români şi străini: Johann Thunmann, Gustav Weigand, Per. Papahagi, Matilda Caragiu-Marioţeanu, Grigore Brâncuş, Nicolae Saramandu.

Important este faptul că sistemul de scriere a aromânei cu alfabet grecesc a fost stabilit, într-un mod cu totul amănunţit, de C. Ucuta în introducerea la manualul său de citire Νέα Παιδαγωγία (Viena, 1787). C. Ucuta stabileşte reguli precise pentru scrierea diftongilor, a vocalelor scurte finale, precum şi a vocalelor şi consoanelor pentru care nu există litere în

BDD-V1131 © 2014 Editura Universităţii din Bucureşti
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-11-01 18:24:37 UTC)

alfabetul grecesc, neexistând în greacă. Prezentăm câteva din soluțiile găsite de C. Ucuta, un veritabil fonolog *avant la lettre*.

Petru ***u*** *final asilabic*[1]: „Avem două feluri de ου [=u], unul întreg ου [=u], λούκρου [lucru], κάπλου [caplu] şi celălalt ὀυ [=ŭ], cu spirit pe el, pe jumătate: [...] φάκὀυ [fakŭ], κόσὀυ [kosŭ], nu [...] φάκου, κόσου [...]. La unele cuvinte ce se termină cu μου [= mu], nu punem niciun ὀυ [=ŭ]: αβέμ [avem], πουτέμ [putem]".

Pentru ***ă*** : „ą [=ă], alfa cu iota sub ea se deosebeşte de alfa simplu α [=a]: [...] φą [fă] nu φα [fa], [...],μąνą [mănă] nu μανα [mana], τατą [tată], πανε [păne]

Pentru ***î(â)***: „οι: θζόι [ḑî 'zi, spune'] nu θζόη sau θζή 'ḑi', πατζόι [păṭî], αβθζόι [avḑî].

Numeroase reguli se stabilesc pentru redarea consoanelor inexistente în greacă.

Pentru ***j*** : „ζσσ, ca în maghiară (*zs*): ζσσąρρου [jăru], ζσσąλέσκου [jălescu]".

Pentru ***ş*** **: „**σσ, ca în maghiară (*s*): σσάρπε [şarpe]".

Pentru ***ḑ*** : „θζ (*dz*): θζούą [ḑuă 'ziuă'], θζąσε [ḑăse 'zise'], θζάτζε [ḑaṭe 'zece']".

Pentru ***ĉ*** **: „**τζσ**,** ca în maghiară [ts]: κουτζσόιε [cuĉîe 'trăsură']".

Pentr*u* ***ĝ*** **: „**θζσ (*dzs*): θζσόνε [ĝone 'june'], θζσόή [ĝoi̯ 'joi']".

Pentru ***ľ*** **: „**λλ', ca în maghiară (*ly*): λλ'ύνόυ [ľinŭ 'in']".

Pentru ***ń*** **: „**μ', ca în maghiară (*ny*) : μ'υ [ńi 'îmi'] şi ν' ν'ερκουρή [ńiercuri 'miercuri'].

4. Prezentăm în tabelul de mai jos felul în care – în comparație cu C. Ucuta – sunt redate sunetele în alte scrieri aromâneşti sin secolul al XVIII-lea[2]. Am inclus în tabel sunetele şi literele corespunzătoare pentru care apar diferențe de la un autor la altul, de la o scriere la alta. O excepție o reprezintă vocala [u] şi consoanele [t], [ḱ], [l], [n], redate în general unitar prin ου (**ϒ**),τ, κ (urmat de vocale anterioare), λ, ν, pe care le-am păstrat în tabel, pentru comparație cu ὀυ (*u* final asilabic şi pentru faptul că literele greceşti τ, κ, λ, ν intră şi în componența altor consoane: [d] şi [c] sau pentru a reda alte consoane:[ľ], [ń]:

Sunetul	Ucuta	Daniil	Cavallioti	Codex Dimonie	Liturghier aromânesc
[ă]	ą	ą,	ą	ą, α, αα	ą
[î(â)]	οι	-	-	-	-
[ŭ] (u final asilabic)	ὀυ	ου	ου	ου	**ϒ**
[u]	ου	ου	ου	ου	**ϒ**
[p]	π	π	π	π, μπ	π
[b]	μπ	μπ, π	μπ	μπ, π	μπ
[t]	τ	τ	τ	τ	τ
[d]	θ, ντ	τ	ντ	τ, ντ, νντ	ντ
[k]	κ	κ	κ	κ, κγ	κ
[ḱ] k+ vocale anterioare	κ	κ	κ	κ	κ
[g]	γκ	γκ, κ	γκ, κ	γκ, κγ	γκ

[1] Redăm citatele care urmează, din C. Ucuta, în transpunere literară, după Papahagi (1909: 66–69).

[2] Am întocmit tabelul pe baza prezentărilor care apar la Papahagi 1909: 318-325 (unde lipseşte *Liturghier aromânesc* şi Caragiu-Marioțeanu 1962: 19-25 (unde apare numai sistemul din *Liturghier aromânesc*).

BDD-V1131 © 2014 Editura Universității din București
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-11-01 18:24:37 UTC)

[ǵ] g+ vocale anterioare	γγ	γκ	γκ	γγ	γκ
[ρ]	τζσ	τζ	τζ	τζ,, τζζ	τζ
[ĉ]	θζσ	τζ	τζ, ντζ	τζζ	τζ
[ţ]	τζ	τζ	τζ	τζ	ζ
[ś]	θζ	τζ	τζ , ντζ	τζ, τζζ	ζ, σζ
[s]	σ	σ, σς	σ	σ	σ, σσ
[z]	ζ	ζ	ζ[1]	ζ	ζ, σζ
[ş]	σσ	σ	σσ	σσ	σσ
[j]	ζσσ	ζ	ζζ	ζζ	-
[l]	λ	λ	λ, λλ	λ, λλ	λ
[l']	λλ'	λ, λλ	λλ	λλ, λ	λλ
[n]	ν	ν, νν	ν	ν	ν
[ń]	μ', ν’	νν, ν	νν, ν	ν, νν	νν
[r] apical	ρ	ρ, ρρ	ρ	ρ, ρρ	ρ, ρρ
[r̄] vibrant	ρρ	ρρ, ρ	ρ, ρρ	ρρ, ρ	ρ, ρρ

Rezultă din tabelul de mai sus superioritatea sistemului de notare stabilit de „asprul Ucuta”, cum îl numeşte Per. Papahagi, despre care afirmă, pe bună dreptate, că „ne dă cel mai desăvârşit alfabet aromân din elemente greceşti”[2]. Superioritatea acestui sistem constă, aşa cum observă Per Papahagi în „aflarea şi întrebuinţarea strictă a unor semne pentru sunetele consonantice aromâne, care nu-şi au corespunzătoare în alfabetul grecesc”[3]. Per Papahagi constată şi faptul că „singurul Ucuta [...] face deosebire între *ă* şi *â* [...]; deosebeşte pe *u* de *ŭ* scurt şi stăruieşte în explicaţiile ce le face asupra diftongilor”[4]. În legătură cu aceste din urmă observaţii, menţionăm faptul că deosebirea pe care o face Ucuta între *ă* şi *â* este de natură fonetică, în graiul fărşerot-grabovean, pe care îl ilustrează textul său, neexistând o opoziţie fonologică între cele două vocale. Din exemplele pe care Ucuta le dă în prezentarea sa – *ḑâ*, *păţâ*, *avḑâ* – rezultă preocuparea de a nu confunda pe *î* cu *i* după consoanele *ţ, ḑ*, după cum rezultă chiar din precizarea pe care o face „*ḑî* nu *ḑi* (vezi *supra*). Foarte importată este precizarea pe care Ucuta o face în legătură cu *u* final asilabic: „La unele cuvinte ce se termină cu *μου*, nu avem niciun ὸυ [=ŭ]: αβέμ [avem], πουτέμ [putem] [...] pentru a respecta rostirea”[5]. Este o observaţie foarte subtilă, privind nerostirea lui *u* final asilabic după bilabiala nazală *m*, care ilustrează o particularitate a graiului grabovean, vorbit în Albania[6].

Comparând sistemele de scriere a aromânei cu alfabet grecesc, Per. Papahagi constată că „Deosebirile dintre alfabetele Daniil, Cavallioti, Dimonie, Ucuta nu sunt prea mari” şi că soluţiile adoptate „sunt aproape aceleaşi la toţi”, ceea ce-l face să presupună că „ele se reduc la încercări anterioare, probabil la felul sistemului de scris întrebuinţat p-atunci în

[1] Lipseşte în tabelul lui Per. Papahagi.
[2] Papahagi (1909: 321).
[3] Papahagi (1909: 322).
[4] Papahagi (1909: 321).
[5] Papahagi (1909: 67); motivaţia, în dialectul aromân: „tră cama ndreptu zborru” (lit. „pentru vorba cât mai dreaptă”).
[6] Fenomenul a fost prezentat, pentru prima dată, ca o particularitate a graiului grabovean, de Nicolae Saramandu (cf. Saramandu 1978; în textul articolului graiul grabovean e numit grai moscopolean). Denumirea de *grai grabovean* apare la Gheorghe Constantin Roja (care nu menţionează existenţa unui grai moscopolean).

BDD-V1131 © 2014 Editura Universităţii din Bucureşti
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-11-01 18:24:37 UTC)

Moscopole”[1]. Concluzia privind vechimea scrisului în aromână este elocventă: „Nicio îndoială nu încape că aromânii s-au servit de alfabetul grecesc şi înainte de Cavallioti, Ucuta şi Daniil, pentru scrierii limbii lor”[2].

5. Referitor la *Codex Dimonie*, indicaţii privind *transliteraţia* (transpunerea textului din alfabet grecesc în cel latin) apar numai la primul dinte cei doi editori ai textului, anume la Paul Dachselt (Dachselt 1894: 3-7). Gustav Weigand, cel de al doilea editor, care a continuat şi a încheiat publicarea *Codex*-ului, preia sistemul de transliteraţie stabilit de Paul Dachselt. Apar, totuşi, unele modificări şi adaosuri. Astfel, Gustav Weigand marchează accentul (pe care P. Dachselt l-a notat cu totul sporadic, fără vreo explicaţie), cu excepţia, în general, a silabei paroxitone[3]. De asemenea, Gustav Weigand marchează prin semicerc subscris pe *i̯* [=*i* semivocalic] în diftongi precum *i̯u*, *ai̯*, pentru a-l deosebi de *y* [= ŷ] (de exemplu: *i̯ápă* ‘iapă’, dar *áyul* ‘sfântul’) (Weigand 1897: 136-137).

În ceea ce priveşte vocala *ă* (redată prin *o*), Gustav Weigand preciza: „Nu se poate stabili cu siguranţă dacă scriitorul (copistul) avea o singură vocală închisă în seria centrală sau mai multe; totuşi, prima variantă este posibilă o̧[= o singură vocală închisă în seria centrală], căci şi astăzi se rosteşte în nord, în special în Monastir [=Bitolia], numai [= ă]” (ibidem). Ca urmare, Gustav Weigand a notat peste tot o̧ [= ă], aşa cum procedase anterior şi elevul său, Paul Dachselt („Die gedeckten Kehllaute sind mit o̧ bezeichnet”, Dachselt 1894: 4).

Gustav Weigand redă pe *ρ* prin *r*, iar pe *ρρ* prin r̄. În acelaşi sens, Matilda Caragiu Marioţeanu, respectând textul cu alfabet grecesc, redă consecvent pe *ρ* prin *r* şi pe *ρρ* prin *rr*. Aceasta este şi soluţia adoptată de noi, care respectă grafia originalului, cu inconsecvenţele ei, fără a o „interpreta”.

Ilustrăm scrierea aromânei cu un fragment din *Codex Dimonie*, transliterare după Jahresbericht 1898/99, p. 86-173, filele 91-125:

Δiδaĥia Stă Maria

Căn-s-feţe Stă Maria, δiδaĥia a ľei este
năpói̯ sărbătoare, ş-năpói̯ pănăγi̯r̄ᵘ̯,
sărbătu̯are nu ca sărbătu̯ari̯a di ai̯erꞏ
ş-ca di au̯áltă o̧ă, ma sărbătu̯are mare şă cu mare
ϑavmă śă acsiri̯a a u̯ámińlorᵘ̯
πρόξνοσ. cătră-ţé şă sărbător̄ă şă
pănăγi̯r̄ă alăntórꞏ áγiľꞏ bune săntu, şă
aĝutórᵘ̯ ľi avému ili̯aĸímu. Sărbătu̯ari̯a
a curátiľi di Stă Marie, care ază o ŷurtăsímᵘ̯
este cama tińisită şă cama cu ϑavme. Că
áγiľꞏ săntu şă si cľamă izimiĸarľi
a Hriştolui̯, ama curata di Stă Marie este
dada a Dumniǫ̆luui̯ a nostru Isús Hristós,
şă Stă Marie amirăru̯ańe tru eta tută. Cătră-ţé
di mare curată şă vírĝiră şă si aksí

[1] Papahagi (1909: 321).
[2] Papahagi (1909: 318).
[3] La fel a procedat Pericle Papahagi, care nu a notat accentul pe paroxitone (cf. Papahagi 1909: 324).

BDD-V1131 © 2014 Editura Universităţii din Bucureşti
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-11-01 18:24:37 UTC)

şă s-feţe dada amiŗă̕u̯luı̯ Hriştolu; mı̯a tr-aţı̯á
este amirărŗuańe şă vírģiră, şă di cătu̯ si
ḑăţi ahătu̯ cama bună numă este; cătră-ţé
care pŗate si s-află cama curată şă di
aistă (*ὸ δη γή τ ρ ι α ν*)? ş-care altu̯ o spune şă
si o vı̯agl̓e ma γénoslu a criştińlor ca
πανύμνη τον? Şă unḑı̯aşte, ca̯e

6. Observăm în adaptarea alfabetului grecesc la scrierea dialectului aromân s-a recurs, în mare măsură la combinaţii de litere şi într-o măsură mult mai mică la semne diacritice, suprapuse, subscrise, sau alăturate literei.

BIBLIOGRAFIE

Boiagi, Mihail, 1813, *Romanische oder Macedonovlachische Sprachlehre*, Viena, Tipografia I. E.

Brâncuş, Grigore, 1992, „Observaţii asupra structurii vocabularului aromân în dicţionarul lui Daniil Moscopoleanul”, *Studii şi cercetări lingvistice*, XLIII, nr. 1, p. 39–43.

Caragiu-Marioţeanu, Matilda, 1962, *Liturghier aromânesc*, Bucureşti, Editura Academiei Române.

Caragiu-Marioţeanu, Matilda 1975, *Compendiu de dialectologie română (nord şi sud-dunăreană*), Bucureşti, Editura Academiei Române.

Dachselt, Paul, 1894, *Prädigt des Heiligen Antonius*, „Jahresbericht des Instituts für rumänische sprache”, Leipzig, I, p. 1–78.

Drimba, Vladimir, 1955, *Asupra unui text aromân din anul 1731*, în „Studii şi cercetări lingvistice”, nr. 3–4, p. 343–345.

Papahagi, Pericle, 1909, *Scriitori aromâni în secolul al XV-lea*, Bucureşti, Instit. de Arte Grafice Carol Göbl.

Papahagi, Pericle, 1912–1913, *Din trecutul cultural al aromânilor* (*cu prilejul unui document de limbă*), în „Analele Academiei Române”, seria a II-a, tomul XXXV, p. 21–28.

Roja, Constantin, 1808, *Untersuchungen über die Romanier oder sogenannten Wlachen, welche jenseits der Donau wohnen*, Pesta, Tipografia Universităţii Ungare.

Roja, Constantin, 1809, *Măiestria ghiovăsirii româneşti cu litere latineşti*, Buda, 1909, Tipografia Universităţii Ungare.

Saramandu, Nicolae 2000, *Sisteme de scriere a aromânei*, SCL, LI, 2000, nr. 1, p. 201–206.

Thunmann, J., 1774, *Untersuchungen über die Geschichte der östlichen europäischen Völker*, 1. Theil, Leipzig, Harrassowitz Verlag.

Weigand, Gustav, 1894-1899, *Codex Dimonie*, în „Jahresbericht des Instituts für rumänische sprache”, Leipzig, I (1894, p. 1–78), IV (1897, p. 136–227), V (1898, p. 192–297), VI (1898–1899, p. 86–173).

THE ORTHOGRAPHIC SYSTEMS OF AROMANIAN
(SPECIAL REFERENCE TO THE WRITINGS OF THE 18TH CENTURY)

(*Abstract*)

Aromanian is the only Romanian dialect that has developed a cult literature. The Aromanian dialect used two alphabets: Greek and Latin. The first Aromanian texts, dating from the eighteenth century, are written in the Greek alphabet. The Aromanian dialect used largely combinations of letters and a much lesser extent the diacritical marks, overlapping written or accompanying letter in order to adapt the Greek alphabet to its Romance phonetic form.

BDD-V1131 © 2014 Editura Universităţii din Bucureşti
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-11-01 18:24:37 UTC)